

صلى الله عليه وسلم

مرکز اطلاعات مدرسه علمیه آران
شعبه اسناد و کتابخانه

۱۱ / ۸ / ۱۳۸۰

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

دلایل عدم موفقیت رژیم شاه در جلب حمایت طبقه متوسط جدید

لیلا چمن خواه

014873

۳۸۱۷۵

استاد راهنما
جناب آقای دکتر مسعود غفاری

استاد مشاور
جناب آقای دکتر حاتم قادری

آذر ۷۹

۳۸۱۷۵

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه

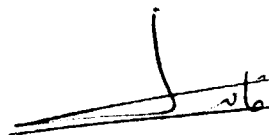
کارشناسی ارشد

اعضاء هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم/آقای لیلا چمن خواه
تحت عنوان دلایل عدم موفقیت رژیم شاه در جلب حمایت طبقه متوسط جدید
را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده، و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد
پیشنهاد می کنند.

اعضاء هیأت داوران

۱- استاد راهنما: دکتر مسعود غفاری

۲- استاد مشاور: دکتر حاتم قادری

۳- استاد ناظر: دکتر حسین بشیریه

۴- استاد ناظر: دکتر رضا رئیسی طوسی

۵- نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر مسعود غفاری

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله)ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته علوم سیاسی است که

در سال ۱۳۷۹ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب

آقای دکتر مسعود غفاری و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر حاتم قادری از

آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به

مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از

طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه،

معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب لیلا چمن خواه دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق

و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم

(سویه شماره (۲) کارشناسی و دکتری)

.....)

.....

افسوس!

آفتاب

مفهوم بی دریغ عدالت بود و

آنان به عدل شیفته بودند و

اکنون

با آفتابگونه‌ئی

آنان را

این گونه

دل

فریفته بودند!

ای کاش می توانستم

خون رگان خود را

من

قطره

قطره

قطره

بگیرم

تا باورم کنند،

ای کاش می توانستم

- یک لحظه می توانستم ای کاش -

بر شانه‌های خود پشنام

این خلق بی شمار را،

گرد حباب خاک بگردانم

تا با دو چشم خویش ببینند که

خورشیدشان کجاست

و باورم کنند.

ای کاش

می توانستم!

(احمد شاملو)

تقديم به پدر و مادرم

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از کمکهای محبت‌آمیز جناب آقای دکتر غفاری که در طول نوشتن این پایان‌نامه همواره پشتیبان من بوده است، تشکر نمایم. ایشان چه در مقام مدیر گروه علوم سیاسی و چه به عنوان استاد راهنما همواره مرا مورد لطف خویش قرار دادند. همچنین با یاری ایشان توانستم چم‌وخمهای دست و پاگیر اداری را به راحتی پشت سرگذارده، سرعت کار خود را افزایش دهم.

جناب آقای دکتر قادری با قبول سمت مشاورت این پایان‌نامه بر من منت نهادند و از هیچ کوششی برای بهبود و غنای کار فروگذار نکردند. تشکر از این عزیزان به مصداق بارز «لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقُ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقُ» و وظیفه انسانی من است.

به نوعی دیگر مدیون استاد ارجمندم جناب آقای دکتر بشیریه نیز هستم. راهنمایی‌های دلسوزانه و عالمانه ایشان در مراحل نخستین تدوین پایان‌نامه و سپس پذیرش نظارت بر این کار از جانب ایشان مایه مباهات و در عین حال سپاس این حقیر است. همچنین از جناب آقای دکتر رضارئیس طوسی نیز که در مقام استاد ناظر زحمت خواندن این صفحات را متقبل شدند تشکر می‌کنم.

دوست عزیزم سرکار خانم فروغ مهربابیان کارمند کتابخانه دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران نیز لطف خود را در حق من تکمیل کرده، مقالات و مجلات قدیمی را که از یافتنشان ناامید شده بودم در اختیار من نهادند. اما عمیق‌ترین و بی‌شائبه‌ترین سپاس‌ها از آن پدر و مادرم است. صبر، تحمل ایشان در طی نوشتن پایان‌نامه همواره به من دلگرمی می‌داد و بسیار مشوق من بود.

چکیده

پایگاه رژیم شاه را تا دهه ۱۳۴۰ بازار، روحانیت، زمینداران و عشایر تشکیل می داد. اما این رژیم پس از حوادث دهه ۱۳۴۰ با فاصله گرفتن از اقلشار سنتی جامعه و طرد ورد آنها، در دهه های ۳۰ و ۴۰ سعی کرد تا در میان طبقه متوسط جدید برای خود حامیانی دست و پا کند. اما به نظر می رسد این رژیم علیرغم سعی و تلاش در دادن امتیازات اقتصادی به آنها و انجام اقدامات گوناگون نتوانست حمایت این طبقه را به خود جلب کند. دلایل این عدم استقبال و پذیرش از جانب طبقه متوسط جدید و ناتوانی رژیم در جلب حمایت بحث اصلی رساله حاضر است. با توجه به این مسأله، در این تحقیق کوشش خواهد شد تا هم ساختار دولت پهلوی مورد بررسی قرارگیرد و هم گروههای سیاسی و اجتماعی و طبقه متوسط جدید و همچنین نوع خواستهای آنها و پاسخ رژیم در قالب سیاستها و عملکردهایش به این خواستها مورد مذاقه واقع شود.

واژه های کلیدی: طبقه، طبقه متوسط جدید، رژیم پهلوی، پایگاه طبقاتی.

فهرست

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱	۱- مقدمه
۲	۲- سؤال اصلی
۳	۳- فرضیه تحقیق
۳	۴- متغیرها
۳	۵- هدف از انجام تحقیق
۴	۶- سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۵	۷- سازماندهی تحقیق
۶	۸- طرح مسأله
۷	۹- روش تحقیق
۹	چهارچوب نظری
۹	تعریف مفهومی (تعریف طبقه متوسط جدید)
۹	بحث عمومی مفهومی
۱۱	بحث خاص مفهومی در باب ایران
۱۳	چارچوب نظری
۱۳	نظریه مارکس در جایگاه طبقه و طبقه متوسط
۱۵	نظریه ویر در باب طبقه و طبقه متوسط
۱۶	متفکران پس از مارکس و ویر
۱۸	نظریه آکسی دوتوکویل
۲۲	فصل اول توصیف دولت شاه
۲۲	الف: نظر متفکران غربی در باب دولت در ایران

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۲۳	نظریه مارکس: شیوه تولید آسیایی
۲۷	نظریه وبر: پاتریمونیاالیسم
۳۰	نظریه هانتیگتون: دولت دیوانسالار
۳۱	ب: نظر متفکران ایرانی در باب دولت در ایران
۳۱	نظریه کاتوزیان: جامعه خشک، پراکنده و منزوی
۳۵	نظریه خنجی: نظام مالکیت متمرکز دیوانی
۳۶	نظریه بشیریه: مدرنیسم ایرانی
۳۷	نظریه حجاریان: سلطانیسم
۵۹	فصل دوم نیروهای سیاسی سال ۱۳۳۲
۵۹	حزب توده
۶۷	جبهه ملی:
۶۹	حزب ایران
۷۰	حزب زحمتکشان
۷۲	حزب پان ایرانیسم
۷۴	مجمع مسلمانان مجاهد
۷۷	حزب دمکرات قوام
۸۱	فدائیان اسلام
۸۸	فصل سوم: نیروهای اجتماعی تا سال ۱۳۴۲
۸۸	اشراف
۹۸	کارگران
۱۰۳	روحانیت

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۹۴	ایلات و عشایر
۱۰۷	بازار
۱۱۴	فصل چهارم کوشش برای ایجاد پایگاه حمایت در بین طبقه متوسط و ماهیت این طبقات
۱۲۰	طبقه متوسط در زمان محمدرضا شاه
۱۲۵	کوششهای شاه برای کسب حمایت
۱۲۷	برنامه عمرانی دوم (۱۳۳۴ - ۱۳۴۱)
۱۲۹	برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۱ - ۱۳۴۶)
۱۳۴	برنامه عمرانی چهارم (۱۳۴۷ - ۱۳۵۱)
۱۴۲	برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲ - ۱۳۵۶)
۱۵۳	اقدامات اجتماعی شاه برای کسب حمایت
۱۶۴	فصل پنجم شکست شاه در جلب حمایت
۱۶۵	سازمان چریکهای فدایی خلق ایران
۱۶۶	سازمان مجاهدین خلق ایران
۱۷۲	نهضت آزادی ایران
۱۷۳	جبهه ملی
۱۷۴	جمعیت ایرانی دفاع از آزادی و حقوق بشر
۱۸۵	نتیجه گیری:
۱۹۲	کتابنامه

۱- مقدمه

نظام طبقاتی یکی از انواع مشخص قشریندی است. دیگر انواع مشخص قشریندی عبارتند از: کاست یا سیستم قشریندی منزلتی که بسته و موروثی است، و نظام سلسله مراتب اجتماعی که در آن روحانیون، نجیب‌زادگان و عوام با حدود مشخص و مستقل از هم جدا می‌شوند. نظام طبقاتی نسبت به آن دو بیشتر به دوره جدید برمی‌گردد، و جنبه اقتصادی دارد. این نظام با ظهور انقلاب صنعتی به تدریج قوام و پایه گرفته است. این سیستم با تحلیل‌های متعدد براساس مالکیت بر ابزار تولید (تحلیل مارکسیستی)، یا درجه بندی بر اساس منزلت، قدرت و درآمد قابل تبیین است. آنچه که مشخص‌کننده و ممیز سیستم طبقاتی از سیستم‌های موجود است رقابت افراد با یکدیگر است که می‌تواند موقعیت طبقاتی یک فرد را تغییر داده، او را به رده‌های بالای این سیستم، یا برعکس به پایین‌ترین رده‌ها بکشانند. درحالی‌که در دیگر سیستم‌های ذکر شده، دارایی (که بیشتر براساس مالکیت است)، میراث و... تعیین‌کننده است.

یکی دیگر از ممیزات سیستم طبقاتی که بخصوص در تعریف و تبیین طبقه متوسط جدید رخ می‌نماید، تنوع اقشار مختلف یک طبقه است که شامل طیف مختلفی از کارمندان دولت، معلمان، روشنفکران و دانشجویان است. دانشجویان اگرچه یک طبقه اجتماعی محسوب نمی‌شوند، اما از آنجایی که پس از گذراندن دوره دانشجویی به جرگه طبقه متوسط وارد خواهند شد، از اقشار تشکیل‌دهنده طبقه متوسط محسوب می‌شوند.

با این مقدمات، هدف رساله حاضر مطالعه و بررسی ماهیت و خواسته‌های اقتصادی و مطالبات

سیاسی و اجتماعی این افسار که بر روی هم تشکیل دهنده طبقه متوسط جدید هستند، می باشد. در طی مدت نه ماهه‌ای که صرف نوشتن این پایان‌نامه شده است، سعی بر این بوده تا جایی که ممکن است از منابع و مآخذی استفاده شود که به اصطلاح دست‌اول هستند. کوشش نگارنده بر این قرار داشته که حتی المقدور از کتب و مقالاتی که به نوعی تفسیر و برداشتی از موضوع‌اند اجتناب شده، مستقیم به سراغ موضوع و مسأله برود؛ اگر هم در نوشتن یک فصل یا بخشهایی از یک فصل از تفاسیر، و برداشتهای یک نویسنده استفاده شده است، در پاورقی برای اطلاع بیشتر خواننده به کتب دست‌اول اشاره شده است.

محدوده زمانی مورد مطالعه این پایان‌نامه عمده سالهای ۵۷ - ۱۳۴۲ است؛ اما در تمام فصول به منظور روشنتر شدن بحث، یک بررسی تاریخی نیز انجام گرفته است. این مسأله در فصل اول با نظریات گوناگون در مورد ساخت دولت در ایران همراه گردیده و در فصول بعدی تحولات رضاشاه به بعد را مد نظر داشته است.

برای جمع‌آوری مطالب مورد استفاده کتابخانه ملی، کتابخانه دانشگاه تربیت مدرس، کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی و کتابخانه وزارت خارجه مورد استفاده قرار گرفته است. همچنین به منظور ایضاح بیشتر کار پایان‌نامه‌های زیادی بررسی شده است.

این پایان‌نامه به دنبال کشف علل و عوامل شکل دهنده انقلاب اسلامی نبوده، به همین منظور نیز تا اوایل سال ۱۳۵۷ ادامه می‌یابد و به همانجا نیز ختم می‌شود. هدف فقط بررسی و تبیین عواملی است که موجبات ناتوانی رژیم را در جلب و جذب حمایت طبقه متوسط جدید فراهم ساختند. امید است که این تحقیق، کمکی هرچند کوچک به روشن شدن و تصریح گوشه‌هایی از تاریخ معاصر ایران باشد.

۲- سؤال اصلی

بنابراین سؤال اصلی رساله ما این است که: چرا دولت شاه پس از آنکه نیروهای اجتماعی عمده‌ای چون زمینداران، خوانین، اشراف، روحانیت و نیروهای سیاسی را در طی مبارزه قدرت از خود بیگانه کرد، نتوانست علیرغم کوشش برای ایجاد یک پایگاه اجتماعی در بین طبقه متوسط جدید حمایت آنها را به خود جلب کند.

۳- فرضیه تحقیق

براساس سؤال رساله، فرضیه زیر تنظیم می‌شود:

خواست‌های اصلی طبقه متوسط سیاسی بود، ولی اقدامات شاه عموماً اقتصادی و رفاهی بود؛ در عین حال با افزایش امکانات طبقه متوسط خواست‌های آنها برای مشارکت سیاسی نیز تشدید می‌شد.

۴- متغیرها

بنابراین متغیرهای ما عبارتند از:

متغیر وابسته: ناکامی دولت در جلب حمایت طبقه متوسط.

متغیر مستقل: نوع خواست‌های طبقه متوسط.

۵- هدف از انجام تحقیق

- ۱- شناخت ساخت قدرت در دوره پهلوی از سال ۴۲ تا ۵۷ است.
- ۲- شناخت گروه‌های موجود در جامعه ایران که به نحوی در مبارزه قدرت با رژیم منزوی شدند.
- ۳- شناخت طبقه متوسط جدید که دولت می‌خواست حمایت آنها را به خود جلب کند.
- ۴- نوع خواست‌های این طبقه و امتیازاتی که رژیم به این طبقه می‌داد.

۶- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

کتاب، مقالات و پایان‌نامه‌هایی که به بحث از طبقه و بخصوص طبقه متوسط جدید پرداخته‌اند به رابطه آن با رژیم و چالشهای آن دو نپرداخته‌اند. با نظری اجمالی به مهمترین این منابع در می‌یابیم که آنها بحث و بررسی خود را بیشتر بر روی ساخت و ماهیت این طبقه و جایگاه آن در جامعه ایران متمرکز کرده، کمتر به رابطه دوگانه رژیم محمدرضا شاه با این طبقه پرداخته‌اند. در همین زمینه به عنوان مثال می‌توان از مقاله خانم پریچهر ابراهیمی با عنوان:

- پریچهر ابراهیمی، طبقه متوسط جدید در جوامع غربی و ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۹، پاییز ۱۳۷۶،

و یا کار احمد اشرف در باب طبقات در جامعه ایران:

- احمد اشرف و علی بنوعزیزی، طبقات اجتماعی ایران در دوره پهلوی، ترجمه عماد افروغ، شماره ۲، سال ۲، زمستان ۱۳۷۲، نام برد.

حتی کتاب حسین ادیبی که برای محققان و دانشجویان همواره منبعی ارزشمند خواهد بود بیشتر کار خود را بر روی بررسی و مطالعه طبقه متوسط متمرکز کرده و از منظر جامعه‌شناسی سیاسی وارد بحث نشده است:

- حسین ادیبی، طبقه متوسط جدید در ایران، نشر جامعه، تهران، ۱۳۵۸.

پایان‌نامه‌های زیر نیز در این زمینه قابل ذکر هستند:

- مراد ویسی بیامه، جابجایی طبقات در فرایند نوسازی ایران ۱۳۵۷ - ۱۳۴۰، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۷۵-۱۳۷۴.

- محمد حسینی واسکوکلای، طبقات اجتماعی مشتری (وابسته) و نقش آفرینی غرب در ساختار قدرت سیاسی ایران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۷۶-۱۳۷۵.

اما فقط دو کتاب آبراهامیان و فوران از این زاویه به بحث طبقات، دولت و رابطه متقابل آنها با یکدیگر پرداخته‌اند و این هر دو راهنمای من در نوشتن این سطور بوده‌اند: